

ПОМІЩЕННЯ ДО ЗАКЛАДУ З НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ НЕБЕЗПЕЧНУ ПОВЕДІНКУ ОСОБИ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ**PLACEMENT IN A PSYCHIATRIC CARE INSTITUTION UNDER CONDITIONS EXCLUDING DANGEROUS PERSONAL BEHAVIOR: SPECIFIC ISSUES**

Тищенко О.І., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглянуті окремі питання застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. Зауважено, що слідчий суддя, суд під час розгляду клопотання щодо поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (суворого запобіжного заходу) зобов'язаний встановити обставини, які свідчать про недостатність застосування передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом (м'якого запобіжного заходу). Проте окремі ухвали не містять таких аргументів.

Проаналізовано питання щодо оскарження запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, які виключають її небезпечну поведінку в контексті рішень ЄСПЛ та вітчизняної судової практики. Проведено моніторинг судової практики щодо формалізації в тексті ухвал права на оскарження цього запобіжного заходу та його строку. Встановлено різні позиції суддів стосовно визначення строку оскарження таких ухвал (протягом п'ятиденного або семиденного терміну з дня оголошення).

Досліджено проблематику продовження строку поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, в особливому режимі кримінального провадження в умовах воєнного стану за правилами ч. 6 ст. 615 КПК. Зроблено висновок про те, що, якщо під час воєнного стану продовжити строк поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, у загальному порядку (мається на увазі, у порядку продовження строку тримання під вартою, визначеному ст. 199, 331 КПК), об'єктивно неможливо, у такому разі може бути застосований особливий порядок, передбачений ч. 6 ст. 615 КПК, за наявності сукупності певних умов.

Ключові слова: запобіжний захід, оскарження, поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги, строки, ухвала слідчого судді, суду.

The article deals with specific issues of applying a preventive measure in the form of placing a person in a psychiatric care institution under conditions that exclude their dangerous behavior. It is noted that the investigating judge, the court, when considering a petition for placement of a person in an institution for the provision of psychiatric care in conditions that exclude their dangerous behavior (strict preventive measure), is obliged to establish circumstances that indicate the insufficiency of the application of transferring custody to guardians, close relatives or family members with mandatory medical supervision (soft preventive measure). However, individual decisions do not contain such arguments.

The issue of appealing a preventive measure in the form of placing a person in a psychiatric care institution under conditions that exclude their dangerous behavior in the context of the ECHR decisions and domestic judicial practice is analyzed. Judicial practice is monitored regarding the formalization in the text of definitions of the right to appeal this preventive measure and its term. Different positions of judges are established regarding the determination of the period for appealing such decisions (within a five-day or seven-day period from the date of announcement).

It is studied the issue of extending the term of placing a person in a psychiatric care institution in conditions that exclude their dangerous behavior, in a special regime of criminal proceedings under martial law according to the rules of Part 6 of Art. 615 of the CPC. It is concluded that if, during martial law, the term of placing a person in an institution for the provision of psychiatric care is extended in conditions that exclude their dangerous behavior, in the general order (meaning, in the order of extending the term of detention specified in Art. 199, 331 of the CPC), is objectively impossible, in this case, a special procedure may be applied under Part 6 of Art. 615 of the CPC, subject to a combination of certain conditions.

Key words: preventive measure, appeal, placement in a psychiatric care institution, terms, decision of the investigating judge, court.

Постановка проблеми. Поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають небезпечну поведінку особи, є спеціальним запобіжним заходом, який обирається до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру. Цей запобіжний захід пов'язаний з обмеженням права особи на свободу та особисту недоторканність, оскільки він полягає в ізоляції суспільно небезпечної особи до медичного закладу на чітко визначений строк і наданні їй психіатричної допомоги в стаціонарній формі. Проблематика застосування цього запобіжного заходу обумовлена відсутністю законодавчої регламентації порядку його обрання, що не сприяє єдності правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці кримінального процесу проблематика застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, була досліджена в наукових працях В. Л. Кириченко [1, с. 146–153], А. В. Лапкіна [2, с. 913–914], В. В. Печко [3, с. 108–112], Н. М. Сенченко [4, с. 130–141], А. В. Ткача [5, с. 109–111], Т. Г. Фоміної [6, с. 395–411], М. І. Шевчука [7, с. 66–72] та інших вчених.

Метою статті є дослідження окремих питань процесуального порядку застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.

Виклад основного матеріалу. Передбачені ч. 1 ст. 508 КПК запобіжні заходи наведено в порядку збільшення суворості правообмежень, які з ними пов'язані. При цьому м'яким запобіжним заходом є передання особи на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом, а суворим – поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. І хоча їх варіативність є обмеженою, водночас вона дозволяє слідчому судді, суду індивідуалізувати запобіжний захід з урахуванням тяжкості вчиненого суспільно небезпечного діяння, небезпечності особи внаслідок її психічного стану для себе та інших осіб.

Керуючись загальним правилом п. 3 ч. 1 ст. 194 КПК, слідчий суддя, суд під час розгляду клопотання щодо поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (сурового запобіжного заходу) зобов'язаний встановити

обставини, що свідчать про недостатність застосування передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом (м'якого запобіжного заходу). Цей обов'язок слідчого судді, суду спрямований на з'ясування можливості застосування запобіжного заходу із мінімальним ступенем обмеження конституційних прав і свобод особи для запобігання ризикам, вказаним у клопотанні, про що зазначається в ухвалях [8]. Втім окремі ухвали не містять таких аргументів. Так, наприклад, апеляційний суд звернув увагу на те, що судом першої інстанції не наведено переконливих доводів і мотивів, що інший, більш м'який запобіжний захід, передбачений ч. 1 ст. 508 КПК України, не зможе запобігти ризикам, визначеним в клопотанні. Адже Особа_8, яка є матір'ю Особа_9, що підтверджується долученими документами, зверталася до суду з заявою про передачу останнього на її піклування. У судовому засіданні в апеляційному суді особисто підтвердила здатність забезпечити піклування над сином з обов'язковим лікарським наглядом... Особа_8 має вищу медичну освіту, за фахом є лікарем – психіатром з 1998 року по теперішній час. Таким чином, апеляційний суд вирішив, що Особа_8 здатна забезпечити піклування над сином та його належну процесуальну поведінку [9].

Крім того, помилковою є аргументація, яка в різних термінологічних варіаціях може мати місце в ухвалях щодо застосування спеціального запобіжного заходу: «відсутні підстави вважати, що інші (менш суворі) запобіжні заходи, передбачені ст. 176 КПК, можуть забезпечити виконання обвинуваченим процесуальних обов'язків... та його належну поведінку» [10]. Адже до осіб, які не здатні усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, можуть бути застосовані лише два спеціальні запобіжні заходи, передбачені ст. 508 КПК.

У контексті розгляданого питання зауважимо, що законодавча конструкція п. 3 ч. 1 ст. 194 КПК «недостатність застосування більш м'якого запобіжного заходу» означає його неефективність в кожному конкретному випадку. Разом із тим, така регламентація не охоплює ситуацій, в яких суддя встановлює фактичну неможливість застосування більш м'якого запобіжного заходу. Різницю у цих термінах продемонструє наступна цитата із ухвали слідчого судді: «при розгляді клопотання слідчим суддею не може бути застосовано до Особа_4 запобіжний захід у вигляді передання особи на піклування... оскільки жодна особа не виявила такого бажання і з клопотаннями до суду не зверталась» [11]. Тобто, цей запобіжний захід міг би бути достатнім для перешкодження ризикам негативної поведінки особи, але його обрання є неможливим з огляду на описані причини. На наш погляд, термінологічна конструкція «недостатність застосування більш м'якого запобіжного заходу» має більш вузьке значення і може охоплюватися більш широкою за змістом термінологічною конструкцією – «неможливість застосування більш м'якого запобіжного заходу». Тому пропонуємо викласти п. 3 ч. 1 ст. 194 КПК у такій редакції: 3) «неможливість застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, визначеним у клопотанні».

Наступне питання обумовлене відсутністю законодавчої регламентації права на оскарження застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, що неодноразово піддавалося обґрунтованій критиці наукової спільноти [1, с. 205; 3, с. 115–116; 4, с. 140; 6, с. 409–410; 7, с. 71; 12, с. 107–108]. Такий законодавчий недолік обґрунтовано виправила сучасна судова практика, спираючись на рішення ЄСПЛ. В останніх зазначено, що на запобіжний захід у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, які виключають її небезпечну поведінку, поширюються гарантії, закріплені у ст. 5 Конвенції, які стосуються і запо-

біжного заходу у вигляді тримання під вартою (§ 145 Case of Stanev v. Bulgaria [13]; § 45 Case of Varbanov v. Bulgaria [14]; § 39 Winterwerp v. the Netherlands [15] та ін.). Крім того, у постанові від 22 грудня 2022 р. Верховний Суд висловив правову позицію з цього питання, вказавши, що «на рішення судів щодо обрання та продовження запобіжного заходу в порядку ст. 508 КПК у вигляді поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають небезпечну поведінку, ухвалені під час судового розгляду, має поширюватися такий же порядок оскарження, як і на рішення щодо обрання і продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою» [16].

Проведений моніторинг судової практики засвідчив, що право на апеляційне оскарження такого запобіжного заходу вказано в абсолютній більшості ухвал. Разом із тим мають місце ухвали, в яких зазначено, що вони не підлягають оскарженню [17; 18; 19]. Втім проблема виникла в існуванні різних позицій суддів щодо строку оскарження ухвал, постановлених під час підготовчого провадження та судового розгляду, в яких визначено як п'ятиденний [20; 21], так і семиденний строк [22; 23]. При цьому в ухвалях слідчих суддів зазначається п'ятиденний строк оскарження, що відповідає вимогам закону (п. 3 ч. 2 ст. 395 КПК). В свою чергу, й ухвали суду щодо застосування тримання під вартою, постановлені під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по суті, оскаржуються в п'ятиденний строк з дня її оголошення (п. 1¹ ч. 2 ст. 395 КПК). Отже, виходячи із вищенаведеної правової позиції Верховного Суду, ухвали слідчого судді, суду щодо застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, підлягають оскарженню в апеляційному порядку протягом п'ятиденного строку з дня її оголошення. Втім визначення семиденного строку, на нашу думку, пояснюється тим, що питання щодо застосування цього запобіжного заходу вирішується не окремою ухвалою, а в ухвалі про призначення судового розгляду. Ймовірно, судді керуються в такому разі визначенням у п. 2 ч. 2 ст. 395 КПК семиденним строком на оскарження інших ухвал суду першої інстанції. На наш погляд, така практика є неправомірною.

Строки поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. Строки застосування цього запобіжного заходу законодавець не визначає, про що наголошувалося у наукових працях [6, с. 402–403; 24, с. 891]. Подолання цієї законодавчої прогалини відбувається шляхом використання правил ст. 197 КПК, яка регламентує строки тримання під вартою та їх продовження. Як свідчить практика, в абсолютній більшості ухвал такий термін визначений в днях із граничною датою його закінчення [25; 26; 27]. Але проблема несподівано виникла в іншому ракурсі, а саме – у продовженні строку поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в особливому режимі кримінального провадження в умовах воєнного стану за правилами ч. 6 ст. 615 КПК. Згідно вимог цієї статті, у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому КПК порядку, обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше ніж на два місяці.

Таким чином, ч. 6 ст. 615 КПК по суті передбачає автоматичний режим продовження тримання під вартою в умовах воєнного стану. Ці правила набули поширеного використання і для продовження запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги [28; 29; 30]. Але в умовах воєнного стану автома-

тичне продовження цих двох запобіжних заходів призвело до гострої критики наукової спільноти, зокрема, з позиції дотримання міжнародних стандартів забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність.

Розмірковуючи над цим питанням, зауважимо, що сам факт існування воєнного стану не повинен нівелювати порядок продовження запобіжного заходу у вигляді поміщення до медичного закладу з надання психіатричної допомоги за правилами глави 18 КПК. На наш погляд, слід застосовувати диференційований підхід: якщо в умовах воєнного стану продовжити строк поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, у загальному порядку (мається на увазі, у порядку продовження строку тримання під вартою, визначеному ст. 199, 331 КПК), об'єктивно неможливо, у такому разі може бути застосований особливий порядок, передбачений ч. 6 ст. 615 КПК, за наявності сукупності таких умов:

а) факту попереднього обрання до особи запобіжного заходу у вигляді поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги, що має бути формалізовано в ухвалі слідчого судді, суду;

б) закінчення строку дії попередньої ухвали про застосування цього запобіжного заходу. Керуючись загальними правилами обчислення строків тримання під вартою, строк дії цієї ухвали не може перевищувати шістьдесяті днів (ч. 1 ст. 197 КПК) і в ухвалі має бути визначена дата закінчення її дії (ч. 4 ст. 196 КПК);

в) неможливості розгляду судом питання про продовження строку поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, в установленому КПК порядку. Йдеться про існування об'єктивних обставин, що впли-

вають на можливість реалізації судового контролю щодо продовження строку дії цього запобіжного заходу (бойові дії; тривала повітряна тривога; знеструмлення електричної мережі в суді чи закладі з надання психіатричної допомоги, де перебуває особа, у зв'язку з чим відсутня технічна можливість проведення судового засідання в режимі відеоконференції тощо). Як приклад, в ухвалі суд зазначив, що внаслідок аварійних відключень електропостачання в м. Дніпро, будівля Дніпровської філії «Спеціальний заклад з надання психіатричної допомоги» ДУ «Інститут психіатрії, судово-психіатричної експертизи та моніторингу наркотиків МОЗ України» тривалий час залишається без електроенергії, що унеможливує проведення судового розгляду клопотання про доцільність продовження раніше обраного запобіжного заходу [30].

Отже, у разі встановлення сукупності всіх зазначених умов слідчий суддя, суд вправі продовжити термін поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в порядку ч. 6 ст. 615 КПК до вирішення відповідного питання, але не більше ніж на два місяці. До закінчення вказаного граничного строку питання продовження цього запобіжного заходу має бути обов'язково розглянуто судом у загальному порядку з дотриманням міжнародних стандартів забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність. В іншому випадку цей запобіжний захід має бути скасованим.

Висновки. Лаконічність законодавчої регламентації запобіжного заходу у вигляді поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають небезпечну поведінку особи, не сприяє єдності судової практики та ефективності реалізації судового контролю у сфері забезпечення права особи на свободу на особисту недоторканність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кириченко В. Л. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру : дис. ... докт. філософії: 12.00.09 / Дніпровський державний ун-т внутр. справ. Дніпро, 2020. 314 с.
2. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми : монографія. Харків : Право, 2020. 1304 с.
3. Печко В. В. Інститут застосування примусових заходів медичного характеру у кримінальному процесі України : дис. ... докт. філософії : 12.00.09 / Донецьк. держ. ун-т внутр. справ. Маріуполь, 2021. 207 с.
4. Сенченко Н. М. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. 224 с.
5. Ткач А. В. Процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. 264 с.
6. Фоміна Т. Г. Теоретичні та процесуальні основи застосування запобіжних заходів у кримінальному судочинстві України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 629 с.
7. Шевчук М. І. Запобіжні заходи, що можуть бути застосовані до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування. *Молодий вчений*. 2020. № 6 (82). С. 66–72.
8. Ухвала Рівненського районного суду Рівненської області від 12 липня 2022 р. у справі № 570/31/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105591198>
9. Ухвала Київського апеляційного суду від 2 березня 2023 р. у справі № 753/7745/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109508858>
10. Ухвала Московського районного суду м. Харкова від 24 червня 2021 р. у справі № 643/17739/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97871467>
11. Ухвала слідчого судді Московського районного суду м. Харкова від 24.01.2023 р. у справі № 643/477/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108555462>
12. Савенко М. Є. Апеляційне оскарження та перегляд ухвал слідчого судді, постановлених під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2020. 269 с.
13. Case of Stanev v. Bulgaria, application no. 36760/06, judgment of 17 January 2012. Available from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108690>
14. Case of Varbanov v. Bulgaria, application no. 31365/96, judgment of 5 October 2000. Available from: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58842>
15. Case of Winterwerp v. the Netherlands, application no. 6301/73, judgment of 24 October 1979. Available from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57597>
16. Постанова Верховного Суду від 22 грудня 2022 р. у справі № 753/7745/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108059801>
17. Ухвала Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 5 січня 2023 р. у справі № 693/328/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108261723>
18. Ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 16 березня 2023 р. у справі № 712/1950/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109624575>
19. Ухвала Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 23 квітня 2023 р. у справі № 693/328/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110561298>
20. Ухвала Ленінського районного суду м. Миколаєва від 27 квітня 2023 р. у справі № 489/7188/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110481521>
21. Ухвала Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 31 березня 2023 р. у справі № 337/1618/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109924116>

22. Ухвала Балтського районного суду Одеської області від 3 квітня 2023 р. у справі № 505/1162/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109978809>
23. Ухвала Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської області від 6 січня 2023 р. у справі № 389/295/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108278663>
24. Кримінальний процес України = Criminal process of Ukraine: Академічний курс: у 3 т. Т. 1: Загальна частина / [В. Т. Нора, Н. Р. Бобечко, М. В. Багрій та ін.]; за заг. ред. акад. НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В. Т. Нора, д-ра юрид. наук, проф. Н. Р. Бобечка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. 912 с.
25. Ухвала слідчого судді Котовського міськрайонного суду Одеської області від 28 березня 2023 р. у справі № 505/426/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109886683>
26. Ухвала Кагарлицького районного суду Київської області від 22 грудня 2022 р. у справі № 368/929/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108220735>
27. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 19 січня 2023 р. у справі № 335/8648/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108613181>
28. Ухвала Деснянського районного суду м. Києва від 11 квітня 2022 р. у справі № 756/16263/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103931614>
29. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 19 вересня 2022 р. у справі № 323/1438/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106408772>
30. Ухвала Кіровського районного суду м. Кіровограда від 25 листопада 2022 р. у справі № 404/6546/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107521070>